

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БИЦЮРА Л. В.,
аспірант
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 340.137.001(477):(4)

**ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У ПРОЦЕСІ КОНСТРУЮВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР**

У статті досліджено гармонізацію законодавства як окремого внутрішнього процесу правової системи як наукової категорії, що дає багатовимірне відображення правової дійсності держави, та складової правової інтеграції з метою наближення до європейських міждержавно-правових систем шляхом попередньої гармонізації внутрішньодержавного законодавства до європейських правових стандартів.

Ключові слова: гармонізація законодавства, розвиток правової системи України, законодавство ЄС, правова система, система права, системний підхід, правова інтеграція, правова адаптація.

В статье проведено исследование гармонизации законодательства как отдельного внутреннего процесса правовой системы как научной категории, которая дает многомерное отражение правовой действительности государства, и составной части правовой интеграции с целью приближения к европейским межгосударственным правовым системам путем предварительной гармонизации внутригосударственного законодательства к европейским правовым стандартам.

Ключевые слова: гармонизация законодательства, развитие правовой системы Украины, законодательство ЕС, правовая система, система права, системный подход, правовая интеграция, правовая адаптация.

The article studies the harmonization of legislation as a separate internal process of the legal system as a scientific category, giving multi–display state legal reality, and part of legal integration in order to approach to European intergovernmental legal systems by the prior harmonization of domestic legislation with European legal standards.

Key words: harmonization of legislation, development of the legal system of Ukraine, EU law, legal system, legal system, systematic approach, integrating legal, legal adaptation.

Вступ. За сучасних умов розширення процесів глобалізації особливої актуальності набуває реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі. Ключову роль у цьому відіграють реформи й адаптація законодавства України, що сприятиме поступовій економічній інтеграції і поглибленню політичної асоціації. Україною та Європейським Союзом визнано залежність політичної асоціації й економічної інтеграції України до Європейського Союзу від прогресу в імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу

в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах. Висловили бажання досягти економічної інтеграції, *inter alia*, за допомогою створення поглибленої й усеохопної зони вільної торгівлі як невід'ємної частини Угоди відповідно до прав і зобов'язань, що випливають із членства Сторін у Світовій організації торгівлі (СОТ), та за допомогою широкої регуляторної адаптації; визнали, що така поглиблена й усеохопна зона вільної торгівлі пов'язана з процесом широкомасштабного наближення законодавства [1].

На сьогодні щодо питань механізму забезпечення гармонізації законодавства України та ЄС на шляху розвитку правової системи значну зацікавленість виявляють вітчизняні учені та юристи-практики, зокрема І. Гоша, Я. Дячишин, А. Маєвська, В. Муравйов, Т. Мураховська, Л. Луць, П. Рабінович, М. Хаустова й ін.

Системні дослідження поняття, структури, змісту, функцій у суспільстві, закономірностей формування та розвитку, співвідношення з іншими правовими явищами, типології правових систем здійснювались також у працях видатних російських науковців: С. Алексєєва, В. Бабаєва, Л. Васильєва, О. Гаврилова, Ю. Єременко, В. Карташова, Н. Колосової, В. Кудрявцева, Р. Лівшица, Н. Матузова.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі даних сучасної юридичної науки з урахуванням потреб юридичної практики розкрити поняття гармонізації законодавства та визначити її місце в конструюванні, структуризації, розвитку правової системи на теоретичному рівні.

Результати дослідження. На позначення процесів, пов'язаних із приведенням національного права у відповідність із правом ЄС, у юридичній науці використовується достатньо широкий арсенал термінів, а саме: адаптація, апроксимація, гармонізація, зближення, імплементація, інтеграція, рецепція, трансформація, узгодження, уніфікація тощо.

У вітчизняних наукових дослідженнях для характеристики процесу приведення національного законодавства країни у відповідність до правопорядку ЄС найчастіше застосовуються спеціальні терміни: «адаптація», «апроксимація» та «гармонізація». Аналіз юридичної доктрини виявив, що досить часто саме ці терміни використовуються як рівнозначні або як підвиди один одного. Звичайно, така ситуація не сприяє ефективному вирішенню окресленого завдання й потребує з'ясування співвідношення зазначених понять [6, с. 11–12].

З метою більш детального дослідження процесу правової гармонізації варто зауважити, що європейські дослідники гармонізацію розглядають переважно через призму соціально-економічних відносин і норм, що їх регулюють. Наближеними за змістом є визначення гармонізації законодавства, запропоновані Штайном (усунення відмінностей між нормами національного права шляхом апроксимації), Ханссоном («координація дій під час реалізації економічної політики та заходів щодо мінімізації відмінностей під час її реалізації»), а також Чарновіцем («наближення різних держав до загальних стандартів і регуляторів»), що підтверджує правильність висновку російського дослідника Ісаєва щодо акцентуації основної уваги на гармонізації як матеріальних норм, так і правозастосовної практики, що сприяло формуванню загального, а згодом і спільного аграрного ринку в межах ЄС.

«Правова система» також охоплюється науковими поняттями, появу яких неможливо пояснити виключно факторами соціальної дійсності, інтеграційними процесами, що відбуваються в правовому житті суспільства, наявністю в правовій дійсності системної якості. До методологічних основ розробки поняття правової системи слід зарахувати такі: 1) широке застосування системно-цілісного підходу до правових явищ; 2) затвердження соціологічного підходу до права; 3) розвиток порівняльного правознавства; 4) становлення і зміцнення в юридичній науці руху за багатоглядне бачення права, має своїм результатом багатоваріантність підходів до нього [7, с. 34].

Насамперед зазначимо, що в літературі існують судження, з яких можна зробити висновки про безмежний зміст поняття «правова система», коли в неї включаються сторонні, тобто не властиві їй, елементи. Такий підхід претендує на гранично повне окреслення обсягу поняття й характеризує правову систему як складне утворення в єдності всіх його можливих складових, але водночас із їх певною надмірністю кількістю. Проте, за визначенням, до правової системи не можуть належати виключно всі можливі правові явища, оскільки це суперечить її основній функції щодо навколишнього середовища – спрощення складності правової реальності, та й самому способу конструювання системи як певної ідеальної моделі цієї реальності [10, с. 33].

Обґрунтовано зроблено й акцент на тому, що структура правової системи складається зі статистичних і динамічних елементів. За цих умов правова система розглядається як така, що в статистиці охоплює сукупність такого: а) норм, принципів, інститутів (нормативна сторона системи), б) правових установ (організаційний елемент), в) правових поглядів, ідей, уявлень, притаманних цьому суспільству (ідеологічний елемент). Відповідно, у динаміці правової системи вирізняють правотворення, реалізацію права, що включає виникнення, зміну і припинення правовідносин, правове мислення [10, с. 34].

Змістовий момент правової системи характеризує підсистема чинних у суспільстві правових норм, що охоплюється поняттям «система права». Остання має чітку формалізовану структуру, однорідність, відносну стійкість і стабільність.

Основне практичне призначення системи права – бути «доктринальною юридико-логічною моделлю для реальної практики правоустановчої діяльності, видання відповідних законодавчих та інших правоустановчих актів, їх раціонально організованого обліку та систематизації» [9, с. 442].

На думку Т. Кухарук, до методологічних основ розробки поняття правової системи слід зарахувати такі: 1) широке застосування системно-цілісного підходу до правових явищ; 2) затвердження соціологічного підходу до права; 3) розвиток порівняльного правознавства; 4) становлення і зміцнення в юридичній науці руху за багатоаспектне бачення права, має своїм результатом багатоваріантність підходів до нього. При цьому, розкриваючи поняття правових явищ, що входять до правової системи, науковець підкреслює, що не всі вони можуть бути її елементами, до них варто зарахувати систему (склад): а) суб'єктів права, б) юридичних норм, в) правовідносин, а також правосвідомість. Ці елементи тісно пов'язані із субстратними елементами, що належать до субстанції правової системи – права. Субстантними елементами, на його думку, є права людини та громадянина, норми права, правовідносини і правові ідеї, почуття [10, с. 34].

У процесі гармонізації дослідники встановлюють основні її елементи: мету гармонізації, предмет гармонізації, об'єкт (об'єкти) гармонізації, наслідки гармонізації. Функціональна складова гармонізації насамперед відображається у зближенні правових систем, засобом якого є гармонізація з метою налагодження взаємодії між різними правовими системами одного рівня або між різними рівнями сучасного права [10, с. 33].

Зближення національних законодавств означає спільний курс держав на визначення загальних напрямів їх узгодженого розвитку. Зближення національних правопорядків забезпечується через такі заходи: а) зближення законодавств, коли визначаються загальний курс держав у певній сфері, напрями, етапи зближення, способи зближення; б) гармонізація законодавств, коли узгоджуються спільні підходи, концепції розвитку національних законодавств, формулюються загальні правові принципи й окремі рішення; в) прийняття модельних правових актів; г) уніфікація законодавства.

Зближення національних законодавств може досягатися за допомогою таких юридичних засобів: а) найпоширеніший юридичний режим; б) визначення рівного обсягу прав суб'єктів; в) єдині стандарти; г) вирівнювання рівня правового забезпечення; д) договори про правову допомогу та співробітництво; е) формування єдиного правового простору; є) єдині процедури узгодження правових актів; ж) поширення санкцій; з) спільне визначення міжнародно-правових документів тощо [13].

Гармонізація національних законодавств здійснюється у двох основних напрямках – внутрішня й міжнародна гармонізація. У першому випадку забезпечується гармонізація трьома шляхами: а) узагальнення правових приписів у окремих країнах, що призводить до створення національних правових систем; б) гармонізація окремими країнами законодавства шляхом прийняття нормативних актів на основі врахування законодавства інших країн; в) гармонізація окремими країнами чинного законодавства шляхом сприйняття або відображення міжнародних угод.

Під метою гармонізації слід розуміти приведення правової системи (систем) у відповідність одна до одної, або/та до певних стандартів, або/та до певного рівня. Предметом гармонізації є певні сфери суспільних відносин, що потребують схожого режиму регулювання. Об'єктом гармонізації є відповідні нормативні акти або/та окремі норми, що потребують відповідних змін чи запровадження. Наслідками або результатами гармонізації є приведення правових систем у відповідність одна одній, відсутність суперечностей між нормами правових систем, а отже, належний рівень функціонування правових систем з огляду на внесені зміни в ході гармонізації.

У практичній площині абсолютно придатним для проведення аналогії забезпечення гармонізації законодавств будь-яких міждержавних, союзних утворень убачається механізм гармонізації, наведений у проекті Методики гармонізації (зближення, уніфікації) законодавств держав – членів Євразійського економічного співтовариства

Вищезазначений механізм гармонізації національних законодавчих та інших нормативних правових актів полягає у включенні міжнародних договорів, основ законодавств у національні правові системи; приведенні чинних національних актів у відповідність з правовими актами Співтовариства; вилученні окремих національних актів із системи чинного національного законодавства; правовій інтерпретації типових проектів законодавчих актів і рекомендацій щодо гармонізації законодавства до актів національного законодавства; заповненні правових прогалин національного законодавства шляхом прийняття нових правових актів на виконання чинних міжнародних договорів і рішень органів Співтовариства [11].

Безумовно, гармонізація законодавства є одним із виявів процесів модернізації в праві та має одним із результатів функціонування оновленої (зміненої) правової системи. Принципова відмінність гармонізації як способу оновлення правової системи полягає, по-перше, у зовнішньому характері впливу, оскільки в цьому випадку одна правова система діє на іншу. По-друге, гармонізація, як правило зводиться до приведення у відповідність норм або нормативних актів (несуперечливість), регулювання тих самих суспільних відносин.

У функціональному плані гармонізація також є способом усунення колізій між правовими нормами й інститутами різних правових систем. У ході гармонізації відбувається процес відбудови функціонального балансу в регулюванні суспільних відносин, між різними правовими системами. Мета такого балансу полягає в забезпеченні ефективності взаємодії правових систем [9].

На думку І. Гоші, потреба в гармонізації правових систем виникає, по-перше, у системі правого регулювання суспільних відносин, по-друге, у системі відносин між правовими системами й управління цією системою [4].

Як зазначає М. Хаустова, гармонізація у правових системах є одним із різновидів процесу, який полягає в сукупності заходів правового характеру щодо усунення суперечностей, подолання розбіжностей, узгодження суперечностей між різнорідними й навіть протилежними (конфліктними) елементами, між двома та більше правовими системами з метою забезпечення їх належної взаємодії, згідно з вимогами рівня такої взаємодії. Рівень взаємодії (співробітництва) визначає обсяг і характер гармонізації [10, с. 34].

Дещо дискусійною з огляду на існування нормативно (на жаль, не на законодавчому рівні) визначеного поняття «гармонізація законодавства» вбачається позиція окремих вітчизняних дослідників доктринально-теоретичних проблем конституційно-правового забезпечення гармонізації законодавства України щодо адаптації законодавства як останнього етапу гармонізації правових систем, яка охоплює також усвідомлення необхідності й доцільності вдосконалення взаємодії правової системи шляхом гармонізації її з іншою правовою системою; виявлення кількісних і якісних параметрів гармонізації, які включають у себе правові сфери гармонізації, інститути, нормативні акти та окремі норми; унесення відповідних змін згідно з визначеним обсягом і параметрами гармонізації.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС як один із основних напрямів інтеграційного процесу полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в межах ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався в державах-членах ЄС. Водночас адаптація законодавства України передбачає також реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами [2]. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висувуються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього [1].

Звичайно, колізійність вищезазначених нормативних положень щодо визначення адаптації законодавства не сприяє єдності у формуванні єдиних наукових підходів до доктринального визначення співвідношення гармонізації та адаптації законодавства, а відтак, гармонізації законодавства в контексті наближення правових систем.

Вітчизняною доктриною визначено, що гармонізація як процес, що відбувається всередині національної правової системи, має кілька основних рівнів. Вищий рівень гармонізації – це гармо-

нізація на рівні принципів права. Без гармонізації принципів неможлива гармонізація на нижчих рівнях, оскільки гармонізуватись можуть лише правові системи, що мають однакові або подібні параметри на рівні принципів їх функціонування й побудови. Наступний рівень – гармонізація відповідних сфер суспільних відносин і правових інститутів. І нижчий рівень – гармонізація відповідних норм [10, с. 33]. Відповідна класифікація лежить і в основі вищезазначеної Методики.

При дослідженні специфіки дії механізму узгодження законодавства держав-членів ЄС із правом зазначеного наддержавного утворення серед науковців виникає питання щодо сфер правового регулювання, які підлягають тією чи іншою мірою гармонізації. З цього приводу, як зазначає І. Яков'юк, первинного значення набувають установчі договори, якими визначено предмет спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, що може стосуватись суверенітету держав. Гармонізація законодавства держав-членів ЄС у цій сфері виключається (ч. 2 ст. 24 Договору про ЄС), але при прийнятті нормативних актів державами-членами повинні враховуватись інтереси ЄС. Крім того, окремі договірні положення чітко захищають певну компетенцію держав-членів від дії актів ЄС (виняткова компетенція держав-членів, що за своєю природою охоплює сфери внутрішньодержавного інтересу або значення) [11, с. 27].

Висновки. Отже, із вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1. Систему права слід розглядати у багатьох площинах, використовуючи найрізноманітніші методи правової науки [8, с. 4].
2. Гармонізація є прикладом однієї з форм взаємодії правових систем сучасності, доцільність якої зумовлюється необхідністю вдосконалення взаємодії правової системи з іншою правовою системою.
3. Гармонізація найбільш об'ємно виявляється в динаміці правової системи, зокрема в процесі правотворення¹.
4. Одним із критеріїв гармонізованих нормативних правових актів є забезпечення системності та внутрішнього зв'язку національних актів і правових актів союзного утворення.
5. Законодавцем конкретизовано зміст понять «адаптація законодавства» (процес приведення законів України й інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* (правової системи Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ)) [2] та «гармонізація законодавства»², що дає підстави стверджувати про автентичність і самостійне значення останньої у формуванні правової системи.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/section/488>.

¹ Наприклад, Програма діяльності Кабінету Міністрів України на 2015 рік, схвалена Постановою Верховною Радою України від 11.12.2014 р. № 26-VIII та подана, відповідно до Конституції України, Закону України «Про Кабінет Міністрів України», на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, з урахуванням положень Коаліційної угоди, яка є невід'ємною частиною цієї Програми, у контексті Розділу 2 «Нова політика державного управління», що передбачає прийняття 1500 національних стандартів, гармонізованих із стандартами ЄС, припинення дії на території України стандартів колишнього СРСР (2015 рік); Розділу 4 «Нова економічна політика», яким заплановано гармонізацію з міжнародними стандартами фінансової звітності податкової та бухгалтерської звітності (2015–2016 роки) тощо.

² Упровадження європейських стандартів як національних стандартів, зокрема гармонізованих європейських стандартів, добровільне застосування яких вважатиметься таким, що відповідає вимогам законодавства, зазначеного в додатку III до Угоди про асоціацію до 2017 року, й гармонізація стандартів, необхідних для забезпечення обміну електронними документами між Україною та державами-членами ЄС, у сфері електронного цифрового підпису (з урахуванням Директиви № 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 р. про електронні підписи, що застосовуються в межах Співтовариства); електронного документообігу, передбачених Планом заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки.

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV, зі змінами від 01.10.2011 р., підстава 3668-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/section/136#>.
3. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98, зі змінами від 30.09.2011 р., підстава 929/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/section/136#>.
4. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Розпорядження КМУ від 17.09.2014 р. № 847-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>.
5. Гоша І.О. Доктринально-теоретичні проблеми конституційно-правового забезпечення гармонізації законодавства України з законодавством ЄС / І.О. Гоша // Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Право». – 2012. – № 3–4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/doktrinalno-teoreticheskie-problemy-konstitutsionno-pravovogo-obespecheniya-garmonizatsii-zakonodatelstva-ukrainy-s>.
6. Дячишин Я.В. Теоретико-методологічні проблеми формування правової системи суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Я.В. Дячишин ; Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. – К., 2014. – 20 с.
7. Кухарук Т.В. Правовая система и систематика законодательства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Т.В. Кухарук ; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 1998. – 22 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=88036>.
8. Мураховська Т.Є. Теоретичні проблеми формування системи права України / Т.Є. Мураховська // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 24. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2003_24_30.pdf.
9. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства : [учебник для юридических вузов и факультетов] / В.С. Нерсесянц. – М., 1999.
10. Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : [монографія] / М.Г. Хаустова. – Х. : Право, 2008. – 160 с.
11. Яков'юк І.В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми теорії і практики / І.В. Яков'юк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/2191/1/YAKOVIUK.pdf>.
12. Методика гармонизации (сближения, унификации) законодательств государств-членов Евразийского экономического сообщества : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipraeurasec.org/docsdown/metod-garmoniz.pdf>.
13. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф, м. Харків, 3 червн. 2010 р. / редкол.: Ю.П. Битяк, І.В. Яков'юк, Г.В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 172 с.

